TARIX DARSLARIDA TARIXIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING INTERFAOL USULLARI

Sobitjonov Yo'ldoshali Muhsinali o'g'li
Namangan muhandislik-qurilish instituti akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Tezisda tarix darslarida o'quvchilarning tarixiy tafakkuri, xronologik tasavvuri va manbalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan interfaol usullar yoritiladi. Metodlar tarixiy ma'lumotni yodlash bilangina cheklanmay, voqealarning sabab va oqibatlarini izohlash, dalillarni taqqoslash hamda mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirilgan amaliy topshiriqlar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: tarix ta'limi, tarixiy tafakkur, interfaol metod, xronologiya, tarixiy manba, sabab va oqibat, mustaqil fikrlash, didaktik o'yin.

Kirish

Tarix fani o'quvchiga o'tmishda sodir bo'lgan voqealar haqida ma'lumot berish bilan birga, ularni dalillar asosida tushunish va baholashni ham o'rgatadi. Sana, tarixiy shaxs va atamalarni eslab qolish muhim, biroq ta'limning asosiy natijasi o'quvchining voqealar o'rtasidagi bog'lanishni anglay olishi, turli ma'lumotlarni taqqoslashi va asosli fikr bildirishida namoyon bo'ladi. Shu sababli darsni savol-javob, kichik guruhlar, muammoli vaziyat va didaktik o'yinlar bilan tashkil etish maqsadga muvofiq.

Interfaol metod tanlanganda uning mavzu, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi va dars maqsadiga mosligi hisobga olinadi. Topshiriq aniq, bajarish tartibi tushunarli va yakunda natijani tekshirish mezoni belgilangan bo'lishi kerak. Quyidagi usullar tarix darsida qo'llash mumkin bo'lgan amaliy namunalardir.

1. "Vaqt chizig'i" usuli

Maqsad — tarixiy voqealarni xronologik tartibda joylashtirish va ularning o'zaro ketma-ketligini tushuntirish. O'qituvchi doskaga vaqt chizig'ini chizadi, guruhlarga voqealar va sanalar yozilgan kartochkalarni tarqatadi. O'quvchilar kartochkalarni tegishli joyga qo'yib, tanlovini izohlaydi.

Namuna: Amir Temur tarixiga oid darsda quyidagi sanalar ketma-ketlikda joylashtiriladi: 1370-yil — Amir Temurning Movarounnahrda hokimiyatni qo'lga olishi; 1402-yil — Ankara jangi; 1405-yil — Amir Temurning vafoti. Keyin o'quvchilar: "Qaysi voqea davlat boshqaruvi va tashqi siyosat bilan bog'liq?", "Voqealar orasidagi vaqt oralig'i qancha?" kabi savollarga javob beradi.

Baholashda sanalarni to'g'ri joylashtirish bilan birga, o'quvchining javobini tarixiy dalil bilan izohlashi ham e'tiborga olinadi. Agar mavzu boshqa davrga bag'ishlangan bo'lsa, kartochkalar shu mavzuga mos ravishda almashtiriladi.

2. "Beshinchisi ortiqcha" usuli

Bu usul tarixiy tushunchalarni guruhlash va atamalar mazmunini farqlashga yordam beradi. O'quvchilarga bir-biriga yaqin beshta tushuncha beriladi. Ular mavzuga mos kelmaydiganini topib, sababini tushuntiradi. Muhimi, javobni shunchaki aytish emas, tanlovni dalillashdir.

Namuna (qadimgi Yunoniston mavzusi): Afina, Sparta, Korinf, Fiva, Samarqand. Kutiladigan javob — Samarqand; chunki qolgan to'rtta shahar qadimgi Yunoniston bilan bog'liq, Samarqand esa Markaziy Osiyodagi tarixiy shahardir. O'qituvchi qo'shimcha savol beradi: "Samarqand qaysi tarixiy hudud taraqqiyotida muhim o'rin tutgan?"

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Topshiriqni murakkablashtirish uchun o‘quvchilardan ortiqcha tushunchaning o‘rniga mavzuga mos boshqa atamani taklif qilish so‘raladi. Bu usul lug‘at boyligini, tasniflash va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. “Sabab — voqea — oqibat” jadvali

Tarixiy hodisani chuqur anglash uchun uning qachon sodir bo‘lganini bilishning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi hodisaga olib kelgan omillarni, uning rivojlanish jarayonini va keyingi natijalarini ajrata olishi kerak. Shu maqsadda uch ustunli jadvaldan foydalanish mumkin.

Sabab yoki shart-sharoit	Tarixiy voqea	Natija va oqibat
Siyosiy tarqoqlik va hokimiyat uchun kurashlar kabi omillarni manbalar asosida aniqlash	Amir Temurning 1370-yilda Movarounnahrda hokimiyatni qo‘lga olishi	Markazlashgan davlatni shakllantirish jarayonining boshlanishi; keyingi siyosiy voqealarni o‘rganish

Jadvaldagi sabab va oqibatlar o‘qituvchi tomonidan tayyor xulosa sifatida berilmaydi: o‘quvchilar darslikdagi ma’lumot, xarita yoki tarixiy manba parchasidan foydalanib, fikrlarini asoslaydi. O‘qituvchi birgina hodisaning bir nechta sababi bo‘lishi mumkinligini, sabab bilan bahonani aralashtirmaslik lozimligini tushuntiradi.

4. “Tarixiy manbani tekshir” topshirig‘i

O‘quvchilarga tarixiy manbadan qisqa parcha, muallif va yaratilgan davr haqidagi ma’lumot taqdim etiladi. Guruhlar quyidagi savollar asosida tahlil qiladi: 1) Manbani kim yaratgan? 2) U qachon va qanday sharoitda yozilgan? 3) Muallif voqeada bevosita ishtirok etganmi yoki boshqa ma’lumotga tayanganmi? 4) Matnda qanday fikr dalil bilan tasdiqlangan? 5) Ma’lumotni tekshirish uchun yana qaysi manba kerak?

Masalan, Amir Temur faoliyatiga doir ikki xil matn berilsa, o‘quvchilar ularning muallifi, maqsadi va bayon uslubini taqqoslaydi. Ular matnlardan birini darhol “to‘g‘ri”, ikkinchisini “noto‘g‘ri” deb belgilash o‘rniga, qaysi fikrni qo‘shimcha dalil bilan tekshirish zarurligini ko‘rsatadi. Bunday yondashuv tarixiy ma’lumotni tanqidiy o‘qish ko‘nikmasini shakllantiradi.

5. “Tarixiy detektiv” guruhli mashqi

O‘qituvchi mavzuga oid uch-to‘rtta dalilni alohida kartochkalarga yozadi. Har bir guruh dalillarni o‘qib, voqea yoki shaxsni aniqlaydi va javobini kamida ikki dalil bilan asoslaydi. Masalan, “Bu shaxs XIV asrda yashagan”, “Movarounnahr tarixida muhim siyosiy rol o‘ynagan”, “1402-yildagi Ankara jangi bilan bog‘liq” kabi belgilar Amir Temur mavzusini aniqlashga yordam beradi. Yakunda guruhlar qaysi dalil eng muhim bo‘lganini izohlaydi.

Mashq davomida o‘qituvchi barcha o‘quvchilarning ishtirokini kuzatadi: biri dalillarni o‘qiydi, ikkinchisi vaqt va joyni aniqlaydi, uchinchisi xulosa yozadi, to‘rtinchisi javobni taqdim etadi. Vazifalarni taqsimlash guruhdagi faollikni oshiradi.

Metodlarni qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar

Interfaol topshiriqlarni tanlashda darsning maqsadi oldindan belgilanadi: xronologik bilimni mustahkamlash uchun “Vaqt chizig‘i”, tushunchalarni farqlash uchun “Beshinchisi ortiqcha”, tarixiy tafakkur uchun “Sabab — voqea — oqibat”, manbashunoslik ko‘nikmasi uchun esa “Tarixiy manbani tekshir” usuli qulay. Har bir mashqdan keyin qisqa refleksiya o‘tkazib, o‘quvchilardan nimani bilib olgani, qaysi dalil fikrini o‘zgartirgani va qaysi savol ochiq qolganini so‘rash mumkin.

Baholashda faqat yakuniy javob emas, dalil keltirish, tarixiy atamalardan to‘g‘ri foydalanish, fikrni izchil bayon etish va guruh bilan hamkorlik qilish ham hisobga olinadi. Topshiriqlar o‘quvchilarning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yoshi va tayyorgarligiga moslashtirilishi, zarur hollarda tayanch so‘zlar yoki xarita bilan to‘ldirilishi lozim.

Xulosa

Tarix darslarida interfaol metodlardan maqsadli foydalanish o‘quvchini tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi emas, tarixiy dalillar ustida fikrlovchi faol ishtirokchiga aylantiradi. Xronologik kartochkalar voqealar ketma-ketligini, tushunchalarni guruhlash ularning mazmunini, sabab-oqibat jadvali tarixiy jarayonlar o‘rtasidagi bog‘lanishni, manba tahlili esa dalilning ishonchliligini anglashga yordam beradi. Ushbu usullarni muntazam va dars maqsadiga mos qo‘llash tarixiy bilimni mustahkamlash bilan birga, mustaqil xulosa chiqarish va asosli fikr bildirish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshtemirova S.A., Ilmurodova F.Sh., Sa’dullayeva M.H. Tarix o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Yangi Chirchiq book, 2023. — 494 b.
2. Xoshimov T. Tarix darslarida didaktik o‘yinlar. Metodik tavsiya. — 2012.
3. O‘zbekiston tarixi fanidan umumiy o‘rta ta’lim maktablari va akademik litseylar uchun amaldagi darslik hamda o‘quv dasturlari.
4. ZiyoNET ta’lim portali. Ta’lim resurslari. — URL: https://ziyonet.uz (murojaat sanasi: 15.10.2026).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.